

Jiří Pechar

Trojí exilová generace ve Škvoreckého románu

Příběh inženýra lidských duší

Jestliže většina českých spisovatelů, kteří odešli z někdejšího Československa do exilu, zůstávala i nadále nějakým způsobem spjata s domovem, o Josefu Škvoreckém to platí snad víc než o kom jiném: vždyť především české nakladatelství, jež se Zdenou Salivarovou zřídil v Kanadě, umožňovalo autorům, kteří zůstávali v zemi bez možnosti publikovat, uveřejňovat svá díla spolu s těmi, kdo žili v zahraničí; jejich díla se pak dostávala zpětně do rukou i jejich domácím čtenářům ne už jen jako samizdatové strojopisy, ale v normální knižní podobě. A možná právě forma stálého styku s prostředím normalizačního Československa zbystřovala Škvoreckého smysl pro rozmanitost všech těch životů, které byly poznamenány vývojem země po komunistickém puči. V řadě postav jeho románu Příběh inženýra lidských duší jsou prezentováni představitelé několikere generace našeho exilu, roztroušení po různých koutech světa, neboť součástí románového vyprávění jsou také dopisy, které dostává románový hrdina i vypravěč Danny od svých přátel.

Poměrně malou roli tu hrají představitelé generace nejstarší, z níž se rekrutovala emigrace únorová a bezprostředně poúnorová, plně už adaptovaná v novém prostředí; její příslušníci se vyznačovali nevelkým zájmem o literární aktivitu mladší generace, neboť ta většinou neodpovídala jejich mravopočestně vlasteneckým ideálům. Publikace „krcálku paní Santnerové“, který v románu reprezentuje nakladatelství vytvořené Škvoreckým a jeho chotí, v nich proto nemají příliš horlivé odběratele. Celou řadou postav je tu zato zastoupena generace vypravěčova, a o to plastičtěji, že slovo je jim někdy dáváno právě formou dopisů, jejichž prostřednictvím se vracíme i hlouběji do minulosti. Od Dannyho přítele, dramatika Blažka, tak čteme dopis psaný ještě v době, kdy se musel ideově ozdravovat v kladenských dolech. S ironickým a sebeironickým humorem dává v něm výraz postoji těch, které hned po válce přivedlo jejich sociální cítění do komunistické strany. Ani po trpkých zkušenostech se ovšem Blažek s vírou svého mládí zcela nerozchází: „...dodnes si myslím, že to bylo správný,“ píše o svém někdejším vstupu do strany, „akorát že tehdy mi partaj připadala jako

Gréta Garbo, a teprve dneska vidím, že má na ksiftě kosmetický vady. Avšak to jenom takoví do sebe zakoukaní hošící jako ty,“ poznamenává na adresu Dannyho, „přestanou bejt zamilovaný, dyž se jejich milý udělá na nose nežid.“ Přesto se i on posléze ocitá jako emigrant v západním Německu; jeho korespondenci zakončí parte, oznamující, že zemřel na infarkt. Krušným procesem vystřízlivování ze své idealistické víry prochází i další Dannyho přítel, básník Jan Prouza, svého času redaktor svazáckého časopisu v poválečném Kostelci; o Prouzovi se posléze z novinového článku dovídáme, že spáchal sebevraždu. Smrtí končí i dobrodružná existence jiného vypravěčova kamaráda, Přemysla Skočdopole; tento syn někdejšího českého legionáře utekl z Československa už po únoru, potom prodělal výcvik v cizinecké legii, z níž uprchl, když měl být nasazen v Indočíně, pak farmařil v Austrálii. Pokusil se později ještě o návrat do rodného města, ale když byl postaven před požadavek vzdát se cizího státního občanství, vrací se do Austrálie a posléze tam zahyne při jakési katastrofě. Židovka Rebekka, Dannyho dětská přítelkyně, která válku strávila v Terezíně a později v době procesů přišla o muže, přesídílí se synem do Izraele, kde je její syn zabit při pumovém atentátu. Groteskní protiklad ke všem těmto tragickým osudům tvoří historie jakéhosi Lojzy, který v průběhu své korespondence přechází z češtiny do slovenštiny, protože se po sňatku s žínkou obtěžkanou jedním z osvoboditelů stal zaměstnancem slovenského zemědělského družstva. Lojza představuje exemplář nezdolné živočišné primitivity: už v dobách okupačních si spokojeně pochvaloval svůj pobyt „v lázních od akse Rajnarda Hajdrycha“, protože „kam dřiu jezdili jen boháči nyní můžou též dělníci“.

Stejně šťastně je s to přežívat jedna z čerstvějších emigrantek, „zvaná neprávem“, jak říká Danny, „ale mile, Blběnka“: na rozdíl od Lojzy ji ovšem charakterizuje jistá primitivní potřeba tvrdošíjné svobody, která jí zajišťuje Dannyho pobavenou sympatii. Do Toronta se dostala díky tomu, že v roce 1968, „když do Prahy táhli hipíři a marihuanos z celého světa, zalasovala jakéhosi troubu ze Saskatchewanu a tím se osvobodila z třídní pravomoci“. Sotvaže dosáhla práva na pobyt v Kanadě, rozvede se, a zatímco „pilně zařezává“ za přepážkou banky, pořádá svůj „velký lov lasem, v jehož smyčce má bohdá uváznout pracháč“ – lov, který také končí úspěchem. Protože doma dosáhla jen základního vzdělání, stojí ji vyvázání z československého občanství

jen tři stovky, a může tak zajíždět do Prahy, přioděna „v kreacích, jež částečně pocházejí ze stóru Salvation Army a z proletářsko-taliánského Jarmarku Poctivého Edy“, aby si na Václaváku doprávala „požitek svobody vystavované na odív v policejním státě“. „Zlatým hřebem“ těchto zájezdů pak je, když ji „nějaký smůlovatý esenbák pozastaví a osloví jednou z vět, jimiž vládnou: „Soudružko, nejsme tu na maškarním bále!““, načež „plynulá Blběňčina kanadština vezme příslušníku zbývající čtyři věty se rtů“. Danny je dokonce přesvědčen, že Blběňka emigrovala právě „hlavně kvůli těmhle návratům“.

Dramatické niterné konflikty prožívají naproti tomu někteří z nejčerstvějších emigrantů, kteří patří k nejmladší generaci Škvoreckého postav. Ty reprezentuje především Veronika Prstová, zpěvačka, která v Kanadě zpívat nemůže, protože její angličtina údajně není na pěvecké vystoupení dost dobrá, ve skutečnosti ale proto, že osoby organizující tento druh byznysu nechtějí přijít o možnosti, které jim dávají oficiální styky s normalizačním Československem. A i když se tu do ní zamiluje bohatý a vzdělaný kanadský mladík, cítí, že rozdíl životních zkušeností je pro ni nepřeklenutelný: „Vždyť oni nemaj páru, co znamenaj slova. Když s nima polda šmejkně, říkaj tomu *police brutality*. A to mu předtím plivli do obličeje.“ To, co se takto projevuje v rovině osobního vztahu, týká se ve skutečnosti celého prostředí společnosti, která nemá za sebou prožitek nesvobody: „Netrefíme se jeden druhýmu do tóniny,“ říká o svém kanadském nápadníkovi. „Nakonec bych se z něho pominula. (...) Von je jak tahle země. Krásná, ale nakonec bych se z ní pominula.“ A podobné pocity vyjadřuje v rozhovoru s ní i Milan, další příslušník nejmladší generace: „Svobodu mám,“ říká jí, „a připadá mi, že – že pro mě vlastně nemá cenu.“ Oba se nakonec rozhodnou k návratu domů: zatímco však Milana na letišti v poslední chvíli „vezme něco za ramena“ a „udělá s ním čelem vzad“, Veronika skutečně odletí, ale telegram, který pak od ní Danny dostane – „ja vul stop Veronika“ –, svědčí o tom, že dodatečně svého návratu lituje.

Ostatně něco z toho, co u Veroniky má podobu dramatického konfliktu, se ozve i v úvahách samotného Dannyho, který je tu – jako v tolika předcházejících románech Škvoreckého – tak trochu autorovým mluvčím. Když například nostalgicky vzpomíná na dávnou silvestrovskou zábavu v kamarádské partě středoškoláků za časů ještě protektorátních, uvědomuje si, že právě tehdy, v té „strašlivé

diktatuře“, byl nicméně s to zakoušet prožitek svobody. A má v té chvíli pocit, „že svoboda je čistě záležitost mládí a diktatur. Že jinde nikde není, snad proto, že ji lidé nevnímají, jako nevnímají vzduch, dokud jim ho v plynové komoře života nenahradí těmi krystalky bez chuti, bez vůně, bez zápachu...“

Přes všechn humor zaznívá tak v tomto románu i spodní hořká nota: „Je mi příjemně smutno, protože jsem unaven,“ říká na jednom místě Danny. „Fráze. Mnoho na jednu generaci. Taky fráze. Konec-konců, mně se osobně nikdy tak moc – samá fráze. Přesto nějak všechno ztratilo smysl. To není tím, že jsem odešel. To je tím, že se všechno vrátilo o dvacet let zpátky. Ale můj život se vrátit nemůže. Biologie, na rozdíl od historie, není zvratný proces. Opakovaná historie je fraška. Zlá, feydauovská fraška. Zaplať Pán Bůh, že se biologie neopakuje.“

Ono opakování historie, které představovalo dvacetiletí po roce 1968, rokem 1989 sice skončilo, ale možná, že některé aspekty onoho životního prožitku, kterému se dostalo výrazu v Škvoreckého románu, se přesto pro nás právě dnes stávají aktuálními. Dnes, kdy máme za sebou prvních deset let svobodného života a kdy hranice mezi zemí, v níž žijeme, a demokratickým světem zmizela. Kdy i my pomalu svobodu přestáváme vnímat, tak jako lidé nevnímají vzduch, který dýchají.